

УДК 37.013.42:316.624.2
DOI: 10.24144/2524-0609.2022.50.169-173

Лісовець Олег Васильович
доктор педагогічних наук, професор
кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, м.Ніжин, Україна
lisooleg@gmail.com
http://orcid.org/0000-0002-4641-3121

ЗМІСТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ УЧНЯМ-ЖЕРТВАМ БУЛІНГУ

Анотація. У статті розглянуто проблему соціально-педагогічної допомоги учням-жертвам булінгу. Її метою є аналіз змісту соціально-педагогічної допомоги учням-жертвам булінгу в умовах закладу освіти. Методи дослідження: систематизація та аналіз науково-педагогічної літератури з проблеми соціально-педагогічної допомоги жертвам булінгу; класифікація форм і методів соціально-педагогічної роботи з учнями-жертвами булінгу на різних її етапах; узагальнення для формулювання висновків дослідження. Визначено, що допомога дітям-жертвам булінгу є важливим напрямом соціально-педагогічної роботи, має бути комплексною і різнорівневою, не обмежуючись лише роботою з дитиною, яка стала жертвою шкільного булінгу. Проаналізовано етапи соціально-педагогічної допомоги: діагностичний; індивідуальна допомога учням-жертвам булінгу; групова робота, яка опирається на систему взаємодії учнів, класного керівника, вчителів і класу, батьків учасників булінгу. З'ясовано, що соціально-педагогічна робота з учнями-жертвами булінгу має здійснюватися із використанням як традиційних, так і інноваційних методів роботи: бесіди, індивідуальні консультації, корекційно-розвивальні заняття, групові заняття з елементами тренінгу, щоденні спілкування та ін. Оскільки булінг є навмисним, груповим, усвідомленим і організованим процесом, він не може бути припинений без втручання фахівців (педагогів, психологів, соціальних педагогів) і батьків. Це передбачає цілеспрямовану антибулінгову роботу, що вимагає залучення всіх наявних ресурсів закладу освіти і оточення дитини.

Ключові слова: булінг, жертва булінгу, заклад освіти, соціальний педагог, соціально-педагогічна допомога.

Вступ. Проблема жертви стає все більш глобальною у сучасному суспільстві. Адже стати жертвою людина може надзвичайно легко і часто несподівано: жертвою незалежних від неї обставин, інших людей, екології, порушення техніки безпеки, нещасних випадків, злочинних намірів. Частина людей не просто стають жертвами певних обставин, але й постійно відчують себе жертвами, що свідчить про віктимність особистості. Тому проблема жертви є сьогодні предметом дослідження багатьох галузей науки: медичної та клінічної психології, педагогіки, соціології. У сучасній науці феномен жертви розглядається, як наслідок факту, ситуації чи події. І однією із життєвих ситуацій, у якій людина може стати жертвою, є ситуація булінгу. У цій публікації ми звертаємо увагу на учнів-жертв булінгу, які, згідно статистичних даних, найчастіше зазнають знущань, цькування та інших ганебних діянь в межах шкільного булінгу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які займалися вивчення проблеми булінгу, значний внесок зробили такі зарубіжні науковці як Д.Лейн, Е.Міллер, Д.Ольвеус, Е.Роланд, Д.Таттум, Д.Томпсон та ін. В Україні феномен шкільного булінгу висвітлюють у своїх працях такі вчені, як Є.Волков, А.Жеброва, О.Іваній, С.Кривцова, О.Левцун, Л.Лушпай, А.Малішевська, В.Олійник, А.Орлов, Д.Павлова, Н.Пивоварова, В.Хмелько та ін. Проте проблема допомоги жертвам булінгу висвітлена у наукових джерелах недостатньо і потребує ретельного дослідження.

Метою статті є аналіз змісту соціально-педагогічної допомоги учням-жертвам булінгу в умовах закладу освіти. **Методи дослідження:** систематизація та аналіз науково-педагогічної літератури з проблеми соціально-педагогічної допомоги жертвам булінгу; класифікація форм і методів соціально-педагогічної роботи з учнями-жертвами булінгу на різних її етапах; узагальнення для формулювання висновків дослідження.

Виклад основного матеріалу. Проблеми булінгу

в сучасному світі відводиться значна увага. Адже, незважаючи на те, що це достатньо нове поняття, яке поступово поширюється і вже стало міжнародно вживаним, явище, яке воно характеризує, є масовим і поширеним з давніх часів, торкаючись низки психологічних, соціальних, правових і педагогічних проблем. Вивчаючи явище булінгу, важливо враховувати, що воно тісно пов'язане із такими явищами як: насильство, агресія, третирування, цькування. Усі ці поняття відображають різні аспекти булінгу як соціального феномену, як явища, що властиве переважно організованим колективам.

Досі немає чіткого наукового визначення терміна «булінг», який розуміють по-різному представники різних галузей науки. Зупинимось на нормативному визначенні цього поняття, яке прив'язане до освітнього процесу і розглядається як «діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого» [4]. До основних рис булінгу відносяться: систематичність; нерівність можливостей (фізичних, психологічних, соціальних), які лежать в основі стосунків між агресором і жертвою; емоційне приниження останньої, образом почуттів, виключення її з групи тощо [3, с.17-18].

Важливо зауважити, що при виникненні булінгу в колективі виникає своєрідна булінг-структура – соціальна система, що включає фіксовані типи учасників: переслідувачі (агресори, хулігани), жертва і спостерігачі (свідки). Саме така структура була описана ще Е.Роландом, Д.А.Лейном [1, с.15-16] і є ключовою відмінністю булінгу від інших видів конфліктних взаємодій. Сучасні характеристики булінг-структури розширюють коло учасників цього процесу, додаючи до ініціаторів (булерів) ще й їхніх помічників (послі-

довників), захисників жертви та ін.

Оскільки в об'єктиві цієї статті знаходяться саме діти-жертви булінгу, відмітимо, що у широкому значенні жертвами булінгу можуть вважатися представників усіх груп булінг-структури. Так, діти, які стають переслідувачами, більше за своїх однолітків схильні до участі в бійках, до крадіжок, уживання алкоголю і куріння, у них низькі оцінки зі шкільних предметів тощо. Діти, які лише спостерігають знущання, також, як і самі жертви, можуть перебувати в небезпеці, відчувати страх, нездатність діяти, мати почуття провини за бездіяння. З іншого боку, у них може виникати бажання приєднатися до процесу, особливо, якщо у них не сформувалось стійке ставлення до ситуації. Проте, саме діти, які стають об'єктами цькування перебувають в постійно неспокоїному стані, чекаючи, що ж робитиме кривдник далі. Жертв відрізняє схильність ухилятися від конфліктів, соціальна відчуженість, нездатність ефективно захищатись від негативних впливів.

Зупинимось на детальній характеристиці саме дітей-об'єктів булінгу, які у вузькому значенні і є безпосередніми жертвами булінгу. Згідно українського законодавства жертвою булінгу визнається «учасник освітнього процесу, в тому числі малолітня чи неповнолітня особа, щодо якої було вчинено булінг (цькування)» [4]. Найчастіше жертва уявляється як беззахисна, слабка дитина з проблемами в стосунках з однолітками, або з фізичними чи психічними відхиленнями. Однак практика і сучасні наукові дослідження показують, що жертвою булінгу може стати будь-яка дитина. Діти, які мають друзів і цілком хорошу самооцінку, у будь-який момент можуть бути схильні до агресії та знущань з боку однолітків. Це ускладнює типологічні характеристики жертв булінгу, адже будь-яка дитина може опинитися у цій ролі. Проте ризик опинитися у цій ролі для одних учнів набагато більший за інших. Як показує практика, найчастіше жертвами булінгу стають діти, які мають певні фізичні вади чи особливості зовнішності, особливості поведінки, недостатньо розвинені соціальні навички, відмінності у середніх результатах навчання та ін. Моделі поведінки учнів-жертв різних видів булінгу в школі часто відрізняються від типових. Це і уникання небезпечних місць (сходи, їдальня, подвір'я, вхід до школи, коридори, санвузли), і відмова від участі в додаткових гуртках, секціях, і прогул уроків та ін.

Найбільш небезпечним наслідком для жертв булінгу є погіршення їх фізичного і психічного здоров'я, що може набути незворотного характеру внаслідок довготривалого булінгу. Важливо зауважити, що і в дорослому житті жертви шкільного булінгу часто продовжують переживати його наслідки. Адже цькування ніколи не впливає на особистість позитивно і не «загартовує» характер. Доведено, що дорослі, які були в дитинстві жертвами булінгу, виявляють більш високий рівень депресії та нижчий рівень самооцінки, мають більше проблем через соціальну ізоляцію, страждають від соціальної тривожності, самотності та занепокоєння, у них значно частіше спостерігається навіть антисоціальна поведінка.

Далі розглянемо зміст соціально-педагогічної роботи з учнями-жертвами булінгу, оскільки соціальний педагог може і має виступати активним суб'єктом допомоги цій категорії учасників освітнього процесу. Одне з найважливіших завдань професійної діяльності соціального педагога – нівелювати умови виникнення шкільного булінгу та надавати кваліфіковану допомогу учасникам булінгу. Власне соціально-педагогічна робота з учнями-жертвами булінгу має здійснюватися у кілька етапів.

Перш за все, фахівці повинні бути здатними виділяти об'єктивні та суб'єктивні детермінанти, які провокують цю форму насильства. Мова йде про діагностику булінгу, у ході якої важливо використовувати спеціальні методи діагностики, які дозволять окреслити загальну картину соціально-психологічного клімату в закладі освіти. Діагностична робота проводиться як на індивідуальному рівні, що дозволяє дослідити ситуацію, в яку потрапила конкретна жертва булінгу та визначити, яку саме допомогу їй надавати (реабілітаційну або корекційну); так і на груповому, що дозволить оцінити ситуацію в окремій групі (класі) чи в закладі освіти в цілому. Також процес діагностики може бути разовим або періодичним, тобто проводиться як моніторинг, даючи можливість відслідковувати і порівнювати зміни, оцінювати ефективність застосованих заходів.

Що стосується діагностичних методів і методик, то їх підбір залежить від віку дітей. Але основними є опитувальні методи. Для індивідуальної діагностики варто використовувати метод бесіди. Розмова соціального педагога з жертвою має бути центрована на її почуттях, завдання якої: а) зрозуміти біль, який відчуває дитина, що зазнає знущань, переконати її, що проблема може бути вирішена; одержати згоду жертви на допомогу; б) з'ясувати, хто брав участь у цькуванні (основних ініціаторів, свідків, які не брали активної участі), хто захищав потерпілого, а якщо у нього не було прихильників, кого він хотів би мати за друзів.

Проте цей метод часто є неефективним у випадках, коли булінг має приховану форму і у жертви є страх того, що відверта розповідь погіршить її становище. У цьому разі гарним допоміжним засобом опосередкованого (анонімного) спілкування може стати скринька довіри або поштова чи інтернет-скринька «Стоп-булінг», куди учні можуть писати повідомлення про все, що їх непокоїть чи турбує. Важливо регулярно переглядати ці повідомлення, щоб цей метод забезпечував системність такого спілкування, адже він допомагає подолати бар'єри встановлення контакту, допускає анонімність, сприяє відновленню довіри і полегшує процес отримання необхідної інформації.

Для діагностики поведінкових критеріїв можуть використовуватись методи спостереження, а також психодіагностичні методики (напр., опитувальник А. Басса і А. Дарки). Соціальному педагогу важливо звертати увагу на поведінкові особливості учнів-жертв булінг (дистанційованість від дорослих і дітей; негативізм при обговоренні теми булінгу; агресивність до дорослих і дітей тощо) емоційні стани (напруженість і страх при появі ровесників; образливість і дратівливість; смуток і нестійкий настрій), ознаки фізичного насильства (млявість, пригніченість, переляканість дитини; у дитини регулярно з'являються синці, садна, пошкодження, травми; дитина здригається від наближення агресора, або від різких рухів; дитина агресивна, часто б'ється; дитина боїться ходити до школи, відвідувати гурток тощо).

Вимірювачем показників групового критерію є метод соціометрії, який дозволяє вивчити міжособистісні взаємовідносини групи. За його допомогою з'ясовуються такі показники як: відсутність чи антисоціальний зміст групової діяльності; взаємодія в групі будується на принципі домінування; групова ієрархія формується за критерієм сили її учасників; бажаний соціальний статус досягається через приниження та обмеження інтересів інших учасників.

Наступним етапом соціально-педагогічної роботи з учнями-жертвами булінгу є *індивідуальна*

допомога. Основним засобом подолання комплексу жертви в учня є підняття його самооцінки. Тому, наперед, проводиться роз'яснювальна робота, мета якої – прийняття учнем своїх індивідуальних особливостей, зупинка процесу виправдання ним поведінки тих, хто його цькує чи нічого не робить для того, щоб зупинити процес знущань. Соціальний педагог в першу чергу повинен допомогти жертві:

- навчитись говорити «ні», щоб булер, який шукає в жертві ознаки слабкості, отримував рішучу відсіч;
- навчитися ходити, тримаючи себе впевнено, замість того щоб пересуватися, злякавшись, боязко озиратись;
- рекомендувати по можливості перебувати в групі інших учнів, але не поодиноці;
- запевнити, що дитина, яка стала жертвою булінгу, не винна в цьому;
- зрозуміти дитині, яка стала жертвою булінгу, що її люблять, адже дуже часто такі діти не вірять, що вони можуть комусь подобатися;
- позбавлятися тих поганих звичок, що сприяли булінгу (звичці ябедничати, скидати з парти речі інших дітей тощо);
- підтримувати сильні сторони, спираючись на позитивне.

Також для нормального розвитку та виходу із позиції жертви учень має постійно *спілкуватись з однолітками*. Це передбачає створення сприятливого середовища для дитини, в якому вона буде спроможна налагодити контакти зі своїми однолітками. Також батьки мають подбати про те, щоб створити дитині інші (додаткові) соціальні ролі. Йдеться про включення її до інших груп, зокрема – різних форм позашкільної освіти – секції, гуртки, літні табори. Цей підхід дозволить дитині знайти друзів за межами групи, в якій її цькують.

Важливо навчити учня *ігнорувати поодинокі випадки* глузування (оскільки вони спрямовуються саме на його реакцію), розрізняти жарти та образи. Однак, до цього має додатись і розуміння, що ігнорування нападків може бути лише тимчасовою тактикою виходу з конфлікту – як засіб отримання додаткового часу для обдумування подальших дій.

Необхідно, щоб учень навчився *відкрито висловлювати незадоволення* в разі систематичного здійснення булінгу. Він повинен вчитись наполягати на своєму, вміти постояти за себе та свої інтереси у скрутних ситуаціях. Це допоможе не застрагнути у статусі вічної «жертви». І для цього учневі потрібно допомогти зрозуміти свої інтереси та межі свого простору.

Важливим є інформування учня про те, до кого він може і має *звернутись за порадою у разі виникнення проблем*. Необхідно допомогти йому усвідомити, що існують «авторитетні дорослі», які завжди допоможуть вийти із будь-якої ситуації.

Ще одна тактика, яку рекомендують науковці, це спробувати потоваришувати з ініціатором булінгу, або ж принаймні знайти собі друга, який зміг би на горизонтальному рівні підтримати жертву у складних ситуаціях [2].

Іноколи доводиться вдаватися до крайніх засобів у сфері налагодження соціальних контактів а саме до *переведення учня до іншої школи*. Це дозволить змінити його соціальне оточення. Але при цьому важливо попрацювати над формуванням комунікативних навичок дитини, щоб у новому колективі не поновився статус «жертви».

Наступний етап соціально-педагогічної роботи з учнями-жертвами булінгу: *групова робота*, яка опирається на систему взаємодії учнів, класного керів-

ника і класу. Тут важливо спільно з класним керівником та іншими вчителями здійснити низку заходів і дій у класі, де виявлено жертву булінгу.

Важливо відразу припинити будь-які глузування з невдач однокласників, пояснюючи і роблячи суворі зауваження насмішникам. Також вчителям необхідно припинити будь-які зневажливі зауваження на адресу однокласників. Вчителі повинні знаходити можливість для жертви булінгу показати себе у вигідному світлі (напр., доручати відповідальні завдання, призначати на серйозні ролі). Допомагають об'єднати клас і спільні заходи, поїздки, постановки вистав тощо. Необхідно давати можливість дітям проявити себе і самоствердитись за рахунок своїх здібностей, а не за рахунок приниження інших.

Безперечно, важливо провести бесіду з агресором про те, чому вони чіпляються до жертви, звернути їхню увагу на почуття жертви. У разі нерозуміння – попередити про кримінальну відповідальність. Адже реакція шкільного колективу на випадки булінгу є важливим аспектом у вирішенні цієї проблеми. Робота з винними може бути різноманітною. Іноді з ними встановлюють контакти та розмовляють індивідуально – без загроз. Але найчастіше використовують такий підхід: соціальний педагог, взаємодіючи з жертвами, запрошує винних взяти участь у вирішенні ситуації. Цей підхід досить ефективний – особливо якщо дитина виявляє постійну схильність до насильства.

Однією зі складових групової роботи є проведення комплексу занять із учасниками освітнього процесу (орієнтованих на вихованців/учнів, їхніх батьків, педагогічних працівників та персонал закладу освіти) з використанням інтерактивних ігор, вправ та завдань різного ступеня складності. Так, формування доброзичливого й толерантного ставлення до людей в учнів має проходити через кожний урок. Для старших дітей слід акцентувати увагу на важливості інформації, яка буде представлена на занятті, мотивувати учнів до активної участі за допомогою відкритих і закритих запитань.

Значний потенціал у груповій роботі має метод групової підтримки (The Support Group Method), відомий як підхід «Не звинувачувати» («No Blame» – «Без провини»), який був розроблений в 1991 р. Б.Майнс і Д.Робінсоном (Великобританія). Цей незвичний підхід пропонує відмовитися від покарання булерів і спрямований на відновлення здоров'я відносин в учнівському колективі через покладання відповідальності за вирішення проблеми шкільного цькування на групу підтримки учня-жертви, залучаючи до її роботи кривдників, свідків, потенційних захисників та доброзичливих однокласників. Кожний учасник групи висловлює свої міркування як допомогти жертві відчувати себе краще [5; 7].

Ще одним важливим напрямом соціально-педагогічної роботи є налагодження *взаємодії з батьками* учасників булінгу. Для батьків жертви соціальний педагог надає низку рекомендацій як себе поводити з дитиною. Зокрема, батькам потрібно провести бесіди з дитиною і пояснити, що насильство неприйнятне в жодних проявах (ні щодо нього, ні від нього), що вона може поговорити з вами про проблеми, і разом ви неодмінно знайдете рішення. Варто переконати дитину, що проблема не в ній. Не можна лякати дитину і звинувачувати у слабохарактерності. Таким чином потрібно її стимулювати до спілкування з батьками. Саме батьки можуть найбільш ефективно навчити учня відбивати напади, захищати себе та відстоювати особисті межі, розбираючи разом із ним ситуацію та продумавши стратегію відповіді кривднику.

Також батькам потрібно створювати сприятливий клімат удома: цікавитися дочками та синами, брати участь у їхньому житті; строго розмежовувати прийнятну та неприйнятну поведінку; подавати особистий позитивний приклад – не вдаватися до фізичної та словесної агресії, слухати та поважати інших, відкрито говорити про свої потреби та почуття, спокійно обговорювати розбіжності; пропагувати шанобливе ставлення до будь-яких зовнішніх та внутрішніх особливостей, толерантне ставлення.

Висновки. Одне з найважливіших завдань професійної діяльності соціального педагога – нівелювати умови виникнення шкільного булінгу та надавати кваліфіковану допомогу учасникам булінгу. Якщо виявляється випадок цькування в учнівському середовищі, то соціальному педагогу потрібно мати розроблену програму соціально-педагогічної

допомоги учням-жертвам булінгу, або ж бути готовим розробити таку програму під конкретний випадок. Власне соціально-педагогічна робота з учнями-жертвами булінгу має здійснюватися у кілька етапів. діагностичний який спрямований на виявлення випадків булінгу та вивчення булінг-структури у колективі; індивідуальна допомога учням-жертвам булінгу; групова робота, яка опирається на систему взаємодії учнів, класного керівника, вчителів і класу. Ще одним важливим напрямом соціально-педагогічної роботи є налагодження взаємодії з батьками учасників булінгу. Перспективами подальших досліджень є упровадження та перевірка ефективності комплексної програми соціально-педагогічної роботи з дітьми-жертвами булінгу, вивчення потенціалу міжгалузевої взаємодії у вирішенні проблеми булінгу.

Список використаної літератури

1. Лейн Д. Школьная травля (буллинг). Детская и подростковая психотерапия / Под ред. Д.Лейна и Э. Миллера. СПб.: Питер. 2001. С.240–274
2. Ліщинська О. А. Профілактика психологічного насильства в сім'ї та в освітньому середовищі: методичні рекомендації. Національна академія наук педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ: «Міленіум», 2010. 68 с.
3. Про булінг (цькування) та як його подолати. Дітям, молоді та дорослим про важливе. Київ: ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2020. 40 с.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України від 18.12.2019 року № 2657-VIII. URL: <https://pedpresa.ua/196889-nabuv-chynnosti-zakon-shhodo-protydiyi-bulingu.html> (дата звернення: 19.02.2022)
5. Beck K. Bullying in German Schools: The School Social Work Role. International Network for School Social Work. URL: <https://www.talentia.fi/kouluku-raattorit/wp-content/uploads/sites/23/2018/08/Newsletter-April-2018-.pdf> (дата звернення: 19.02.2022)
6. Leyman H. (1990). Mobbing and psychological terror at workplaces. *Violence and Victims*. № 5. P.119–126.
7. Robinson G., Maines B. *Bullying: A Complete Guide to the Support Group Method*. SAGE Publications, 2008. 168 p.

References

1. Leyn, D. (2001). *Shkolnaya travlya (bullying). Detskaya i podrostkovaya psikhoterapiya* [School bullying. Child and Adolescent Psychotherapy]. Piter. [in Russian].
2. Lishchynska, O.A. (2010). *Profilaktyka psykholohichnoho nasylystva v simi ta v osvithnomu seredovyshchi* [Prevention of psychological violence in the family and in the educational environment. Milenium. [in Ukrainian].
3. Pro bulinh (tskuvannia) ta yak yoho podolaty. (2020). Ditiyam, molodi ta doroslym pro vazhlyve [About bullying and how to overcome it. For children, young people and adults about the important]. Derzhavnyi instytut simeinoi ta molodizhnoi polityky. [in Ukrainian].
4. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shhodo protydii bulinhu (tskuvanniu) [About modification of some legislative acts of Ukraine concerning counteraction to bullying (harassment)]: Zakon Ukrainy vid 18.12.2019 roku # 2657-VIII. <https://pedpresa.ua/196889-nabuv-chynnosti-zakon-shhodo-protydiyi-bulingu.html> [in Ukrainian].
5. Beck, K. (2018). *Bullying in German Schools: The School Social Work Role*. International Network for School Social Work. <https://www.talentia.fi/kouluku-raattorit/wp-content/uploads/sites/23/2018/08/Newsletter-April-2018-.pdf>
6. Leyman, H. (1990). Mobbing and psychological terror at workplaces. *Violence and Victims*, 5, 119–126.
7. Robinson, G., & Maines, B. (2008). *Bullying: A Complete Guide to the Support Group Method*. SAGE Publications.

Стаття надійшла до редакції 26.03.2022 р.

Стаття прийнята до друку 31.03.2022 р.

Lisovets Oleg

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Department of Social Pedagogy and Social Work
Nizhyn Mykola Gogol State University, Nizhyn, Ukraine

CONTENT OF SOCIAL AND PEDAGOGICAL ASSISTANCE TO STUDENTS-VICTIMS OF BULLYING

Abstract. The article considers the problem of social and pedagogical assistance to students who are victims of bullying. Its purpose is to analyze the content of social and pedagogical assistance to students who are victims of bullying in an educational institution. Research methods applied: systematization and analysis of scientific and pedagogical literature on the problem of social and pedagogical assistance to victims of bullying; classification of forms and methods of social and pedagogical work with students who are victims of bullying at different stages; generalizations to formulate research conclusions. It is determined that assistance to children victims of bullying is an important area of social and pedagogical work, should be comprehensive and multilevel, not limited to work with a child who has become a victim of school bullying. The stages of social and pedagogical assistance are analyzed: diagnostic; individual assistance to students who are victims of bullying; group work, which is based on the system of interaction of students, class teacher, teachers and class, parents of bullies. It was found that social and pedagogical work with students who are victims of bullying should be carried out using both traditional and innovative methods of work: conversations, individual consultations, correctional and developmental classes, group classes with elements of training, communication hours, etc. Because bullying is a deliberate, group, conscious, and organized process,

it cannot be stopped without the intervention of professionals (educators, psychologists, social educators) and parents. This involves purposeful anti-bullying work, which requires the involvement of all available resources of the educational institution and the child's environment.

Key words: bullying, victim of bullying, educational institution, social pedagogue, social and pedagogical assistance.